

13. Ляшенко В.Ю. Семья и русское православие XI — XIX вв. — СПб., 1999.
14. Мальковская Т.Н. Семья и власть в России XVII — XVIII ст. — М., 2005.
15. Михневич В.О. Русская женщина XVIII столетия. Репринтное воспроизведение издания 1895 г. М., 1990; Он же. Черты быта и нравов XVIII ст. // Исторический вестник. — 1898. — Т. XXXIII. — Сентябрь. — С. 889. — 920.
16. Мордвинова Н.Н. Воспоминания об адмирале Николае Семеновиче Мордвинове и о его семействе // Записки и воспоминания русских женщин XVIII — первой половины XIX ст. / Сост., авт. вступ. ст. и коммент. Моисеева Г.Н. — М., 1990. — С. 389-448.
17. Муравьев-Красный Н.Н. Записки // Русский архив. — 1885. — Кн. 3. — Вып.9. — С. 5-84.
18. Николаева Н. Черты старинного дворянского быта // Русский архив. — 1879. — Кн.3. — С. 45.-60.
19. Пономарева В.В., Хорошилова Л.Б. «Мир русской женщины: воспитание, образование, судьба». — М., 2006.
20. Пушкарева Н.Л. Частная жизнь русской женщины: невеста, жена, любовница (X — начало XIX вв.). — М., 2004.
21. Белькур. Москва и ее общество в 1774 г. // Русский быт по воспоминаниям современников. XVIII век. Время Екатерины II. Сборник отрывков из записок, воспоминаний и писем, сост. П.Е. Мельгуновой, К. В. Сивковым и Н. П. Сидоровым. — М., 1922. — С. 27-31.
22. Сабанеева Е.А. Воспоминания о былом // История жизни благородной женщины. — М., 1996.- С.333-460;
23. Стогов Э.И. Записки Стогова // Русская старина. — 1903. — Т. 113. — № 1. — С. 131-148.
24. Александр Васильевич Суворов: Слово Суворова; Слово современников; Материалы для биографии / Сост., вступ.ст. С.Н. Семанов. — М., 2000.
25. Сулина Е. Повседневная жизнь русских щеголиц и модниц. — М., 2003.
26. Чечулин А. Воспитание и домашнее обучение в России в XVIII ст. // Дела и дни. — 1921. — С.45-64.
27. Яковкина Н.И. Русское дворянство первой половины XIX ст.: Быт и традиции.- СПб, 2002.

До питання дефініції явища «інтеграція» та розвитку зарубіжних інтеграційних теорій другої половини ХХ ст.

Л. М. Ямпольська

Аналіз сучасного перебігу європейських інтеграційних процесів неможливий без врахування історії розвитку ідеї об'єднаної Європи та основних теоретичних підходів, що були започатковані та розвивалися впродовж кількох сторіч європейської історії, починаючи від епохи Відродження. Тому вивчення різних форм існування «європейської ідеї»

має важливе значення для розуміння сутності сучасних теорій та концепцій створення Євродому, а також практичних заходів щодо їхньої реалізації, починаючи з другої половини 40-х рр. ХХ ст. У сучасних умовах, коли на Європейському континенті відбувається пошук стратегічних шляхів розвитку, трансформації внутрішньої структури та географічного розширення «на схід», теоретичне визначення майбутнього Європейського Союзу є актуальним завданням для наукового співтовариства, політичних еліт і пересічних громадян Європи.

Вирішення даної проблеми започатковане в працях європейських науковців Ф. Тоді [15], Н. Мусиса [10], С. Гоці [4] та ін., що вийшли в світ на початку ХХІ ст. і присвячені огляду спільних політик ЄС і загальній оцінці інтеграційних процесів на Європейському континенті. Історія розвитку зарубіжних інтеграційних шкіл, зокрема федералізму та функціоналізму, з акцентом на правових аспектах, проаналізована в працях російських дослідників В. Шемятенкова [17], Р. Бугрова [2], В. Вербицького [3], Н. Овчаренко [12], М. Стрежньової [14]; українських науковців О. Білоруса [1], І. Грицяка [5], В. Копійки, Т. Шинкаренко [7], Д. Лук'яненка [8] та ін. Проте, попри свій узагальнюючий характер, ці дослідження мають і певні недоліки: надання переваг окремим концепціям в історичному розвитку регіональної інтеграції, поверхневий компаративний аналіз інтеграційних студій, односторонній (суто економічний чи суто політичний) підхід до дефініції явища «інтеграція», ігнорування його залежності від духовно-ідеологічних стереотипів окремих націй.

Означена стаття є спробою пошуку більш врівноваженого підходу до впливу інтеграційних теорій на реалії перебігу процесів євробудівництва у другій половині ХХ ст. Завданнями наукової статті є аналіз зарубіжних інтеграційних теорій другої половини ХХ ст., а також спроба інтерпретації поняття «європейська інтеграція» в межах розвитку досліджуваних концепцій.

Зауважимо: сутність методології інтеграційних теорій полягає в тому, що з усієї сукупності явищ з певним ступенем обґрунтованості виділяється один чи декілька аспектів, на яких базується певна формально-логічна система – теорія. Сума теорій, здатних до конкуренції між собою, дозволяє всебічно зрозуміти предмет дослідження, оскільки Європейське економічне співтовариство (Європейський Союз) є сукупністю юридичної, політичної та економічної систем і перебуває в процесі безперервного розвитку [17, с. 320]. Одним із аспектів методології є ідентифікація предмета дослідження. З нашої точки зору, доцільно виділити чотири основних підходи до проблеми дефініції явища «європейська інтеграція»:

- 1) Європейське економічне співтовариство і Європейський Союз розглядаються як міжнародні організації, оскільки інтеграційні інститути в Європі створені національними державами, котрі відіграють провідну роль у процесі їхнього функціонування;

- 2) європейську інтеграцію можна розглядати як різновид регіонального процесу, оскільки в її основі лежить територіальна прив'язка, яка визначає особливості інтернаціоналізації виробництва, торгівлі та інвестицій;
- 3) поняття європейської інтеграції визначається як найвищий рівень національних політичних систем і процесів – наднаціональне утворення;
- 4) євроінтеграція визнається унікальним загальносвітовим явищем, що відчуває вплив зовнішнього світу і, в свою чергу, впливає на його еволюцію.

Ці чотири альтернативи визначають «полюси» європейських досліджень і загальних інтеграційних теорій. Серед теорій європейської інтеграції, які вплинули на інтерпретацію самого поняття, найбільшої уваги заслуговують такі як федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, міждержавний підхід та інституціоналізм. Дещо відокремлено стоять суто економічні інтеграційні теорії.

Концепція найбільш впливового напрямку – федералізму – була реставрована відразу після Другої світової війни в ідеї Сполучених Штатів Європи екс-прем'єром Великої Британії В. Черчиллем у вересневій промові 1946 р. в Цюріхському університеті з нагоди присвоєння звання почесного доктора наук. Нагадавши про «серію страшних націоналістичних свар», які привели Європу до Другої світової війни, він закликав «відновити європейську сім'ю» – «федеральну систему», яку можна було б назвати Сполученими Штатами Європи [26, р. 44].

Теоретики федералізму, що почав формуватися у другій половині 40-х – 50-х рр. ХХ ст. і визначив характер перших інтеграційних угруповань у Західній Європі, – В. Гатц (Німеччина), А. де Гаспері (Італія), Ж. Монне (Франція), виходили з того, що федеративна система є ідеальною для яскравого конгломерату західноєвропейських держав, які заплуталися в тенетах «національного егоїзму» [9, с. 403]. Ідейним підґрунтям традиційної федералістської концепції став принцип, що передбачав підпорядкування національних і регіональних органів управління спільним наднаціональним структурам, за якого територіальні одиниці повинні передати центральному уряду частину своїх повноважень, зберігаючи певну автономію.

Об'єднана Європа як кінцева мета діяльності європейських федералістів ґрунтувалася на історичній і культурній єдності народів, необхідності забезпечення миру та демократії, вирішенні економічних і політичних проблем, які перебували поза межами компетентності національної держави. У федералістській інтерпретації термін «інтеграція» мав здебільшого політичний відтінок і передбачав делегування права прийняття рішень органам управління, функціонери котрих не репрезентували інтереси країн, громадянами яких були [7, с. 16].

Спроби практичної реалізації концепції класичного федералізму в 50-х – 60-х рр. ХХ ст. виявили свою неспроможність. Колапс проєктів

Європейського оборонного та політичного співтовариств у 1954 р., планів Фуше в 1960 і 1962 рр. довели передчасність політичної інтеграції та невідготовленість більшої частини пересічних громадян і частини політичної еліти держав-членів ЄЕС до сприйняття наднаціональних структур.

Проти «еґоїзму держав» виступили представники іншого політично-філософського напрямку – функціоналізму, підвалини якого закладалися в 50-х рр. ХХ ст. Його засновник, англійський науковець Девід Мітрані, вважав первинною для міжнародного співробітництва не форму співтовариства, а функції, котрі йому належить виконувати. Особливістю вчення Д. Мітрані було положення про те, що «транснаціональні організації, на відміну від національних держав, краще забезпечують людські потреби» [25, р. 32]. Функціоналісти зазначали, що міжнародні організації не є самодостатніми, а швидше слугують засобами для досягнення завдань, тобто модифікувати свої завдання (функції) відповідно до обставин [16]. Ці ідеї були використані прихильниками трансатлантичної інтеграції та відновлення преференційної зони в межах Співдружності націй в американських і британських політичних колах у другій половині ХХ ст.

Неофункціоналізм як ідейно-політичний напрямок поглибив теорію функціоналізму в середині 50-х – 60-х рр. ХХ ст. Американський політолог Ернст Хаас у праці «Об'єднання Європи: політичні, соціальні та економічні сили 1950 – 1957 рр.» (1968 р.) обґрунтував особливості підходу, в межах якого не залишилося місця для самостійної ролі держави. Національні держави виступали як вектор діяльності різних суспільних груп за інтересами, а політика розглядалася як «ринок», де групи інтересів конкурували між собою за право внеску в механізм прийняття рішень і, таким чином, впливу на результат цього процесу [21, р. 47].

Основною складовою неофункціоналістських теорій стала концепція «переливання», що лежала в основі теоретично обґрунтованого «методу Монне» (економічна інтеграція повинна передувати політичному об'єднанню, принцип наднаціональності як основа інтеграційного процесу передбачав передачу частини національних повноважень на наднаціональний рівень) [9, с. 395]. Логіка «переливання» обумовлювала неминучість не тільки поширення інтеграції на нові сфери, але й її якісний розвиток – «поглиблення», тобто перехід до більш високих форм інтеграційного будівництва. Концепція «переливання» передбачала розвиток у тих галузях, які виявлять найбільш продуктивні результати, що вплинуло на формування інтеграційної концепції «Європа за вибором», що отримала свій розвиток у межах ЄЕС у 80-х – 90-х рр. ХХ ст.

Хвиля націоналізму, що прокотилася в межах ЄЕС наприкінці 60-х рр. ХХ ст., сприяла виробленню міждержавного підходу в студіюванні європейської інтеграції. Його теоретик, американський політолог

Стенлі Хоффман, у праці «Європейські есе», що вийшла на початку 70-х рр. XX ст., а також у публікаціях 80-х – 90-х рр. «Європейське співтовариство і 1992 рік» [24], «Криза європейської ідентичності переглянуто» [23] зробив акцент на недооцінених можливостях міждержавного співробітництва. Визначивши державні інтереси як «конструкції» політики інтеграційних союзів, він підняв проблему збереження національного суверенітету, відстоювання основних важелів управління за національними державами. Сам інтеграційний процес мав виконувати лише контролюючу функцію. Політика урядів Великої Британії стосовно перспектив валютної, зовнішньополітичної та оборонної політики Євросоюзу певною мірою корелювалася з цим підходом.

Найближче до міждержавного підходу перебувала теорія інституціоналізму, заснованого на принципі раціонального вибору, що визначав відносну самостійність і активну політичну роль державних і загальноєвропейських інститутів, здатних приймати рішення і структурувати політичні ситуації [13]. Складові концепції інституціоналізму перекликалися з макроекономічною теорією неолібералізму. Засновники цього напрямку англійські науковці Кеннет Армстронг і Саймон Балмер у праці «Конвергенція та Єдиний європейський ринок» (1998 р.) визначили інститути ЄС як «сукупність формальних і неформальних інституцій, втілених у них нормах і символах, а також інструментів політики та політичних процедур» [18, р. 52].

Слід зазначити, що на інтерпретацію поняття та розвиток процесу «європейська інтеграція» значною мірою вплинули й суто економічні концепції провідних західноєвропейських вчених – Е. Гартога [22], Б. Баласси [19], В. Ренке, В. Гатца, Д. Робінсона, Дж. Вайнера [3], В. Гальштейна, Л. Тіндемаса [20], що дало змогу дослідити різноманітні підходи науковців, політичної еліти в країнах-членах ЄЕС (ЄС) стосовно визначення особливостей участі окремих країн у європейських і міжнародних інтеграційних угрупованнях.

Наголошуючи на поліваріантності трактування явища «інтеграція» в європейській економічній думці другої половини XX століття, слід зауважити, що більшість економістів відносили його виключно до сфери міжнародних відносин (у радянській економічній науці тлумачення цього явища до середини 80-х років XX ст. було або зовсім відсутнім, або копіювало дефініції західноєвропейських і американських шкіл).

Англійський економіст Е. Гартог у праці «Європейська економічна інтеграція: реалістична концепція» (1953 р.) тлумачив термін «інтеграція» як «різновид міжнародного співробітництва, який слід відрізнити від поняття гармонізації та відносити до взаємних консультацій з важливих питань економічної політики» [22, р. 95]. Німецький науковець В. Шнайдер пов'язав поняття економічної інтеграції з існуванням міжнародного обміну, що відбувається між незалежними в економічному відношенні країнами на світовому ринку.

Для з'ясування сутності терміну автор протиставив становище абсолютної економічної ізоляції повному об'єднанню [3, с. 103].

Прихильники економічного лібералізму розглядали поняття глобальної та регіональної інтеграції як багатоступеневий процес, котрий приводить до відновлення ідеалів вільного ринку. Підпорядкуванню інтеграційних процесів ринковим законам, на думку німецького економіста В. Гатца, заважали політичні фактори, оскільки інтеграція відповідала такій системі економічних відносин, за якої відсутній будь-який вплив з боку держави [3, с. 104].

Таким чином, на середину XX століття у працях західноєвропейських економістів сформувалися дві інтеграційні концепції. Першу, що витікала з теорії економічного лібералізму А. Сміта і Д. Рікардо, відстоювали уряди Великої Британії, не схильні до наднаціональної політичної інтеграції. Ця теорія полягала в обмеженому впливі наддержавних органів на встановлення єдиного економічного простору – вільної зони торгівлі. Згідно з концепцією неолібералів, «політична інтеграція конфедеративного типу потрібна лише в тій мірі, в якій може сприяти функціонуванню механізму конкуренції» [20, р. 116]. Так, на основі неолібералістських концепцій можна пояснити тривале відчуження окремих країн, зокрема Великої Британії, від євроінтеграційних процесів, а також обережно-прагматичний підхід британських урядів до участі в європейському будівництві в межах ЄС.

Англійський економіст Бела Баласса у праці «Теорія економічної інтеграції» (1961 р.) обґрунтував іншу концепцію – регіоналізму (інституціоналізму, протекціонізму) [19]. За цією концепцією, при високому рівні продуктивних сил один лише вільний ринок не в змозі забезпечити найбільш раціональне розміщення економічного потенціалу, тому «необхідна уніфікація податкової, монетарної, соціальної, аграрної, транспортної політики, доцільним є використання спеціальних політичних інституцій для закріплення інтеграційного порядку» [20, р. 118]. Ця концепція означала обмеження державного суверенітету на користь наднаціональних органів і як наслідок – посилення політичної інтеграції. Саме за цією теорією пішов розвиток інтеграційних процесів у межах ЄЕС, що визначило особливості підходу та активність залучення до них Франції, Німеччини, Італії. Отже, інституціоналістські економічні теорії пояснюють проблему наднаціональності в ЄС і вказують на перестороги участі в ньому для країн – потенційних кандидатів на членство ЄС.

Зауважимо, що найбільшим досягненням одного з теоретиків економічного інституціоналізму Б. Баласси стало створення стрункої концепції ступенів міжнародної економічної інтеграції, яких він виділяв шість (цією класифікацією до цього часу користуються більшість європейських і українських науковців) [19, р. 240]:

- 1) зона преференційної торгівлі – зона з особливим пільговим торговельним режимом, коли країни-учасниці знижують взаємні тарифи на імпортовані товари, зберігаючи однаковий рівень тарифів у торгівлі з іншими країнами (Співдружність націй);

- 2) зона вільної торгівлі, в якій діє особливий пільговий торговельний режим для країн-учасниць на основі відміни внутрішніх мит, а країни-учасники при цьому не втрачають права на самостійне визначення режиму економічних відносин з третіми країнами (СВТ і НАФТА);
- 3) митний союз передбачає єдність митної території, однак забезпечує спільний торговельний режим щодо третіх країн (Андська група та КАРИКОМ – Співтовариство країн Карибського басейну);
- 4) спільний ринок включає умови вільної торгівлі, митного союзу і забезпечує вільне переміщення товарів, послуг, робочої сили, капіталів між країнами-учасницями (класична модель ЄЕС);
- 5) економічно-валютний союз передбачає гармонізацію економічних заходів і проведення єдиної валютно-фінансової політики між його державами-членами (Європейський Союз на стадії еволюції);
- 6) повний союз, що охоплює, крім вищезазначених аспектів, процеси політичної інтеграції.

На нашу думку, завдяки такому розширеному тлумаченню явища «інтеграція», інституціоналізм залишається одним із найбільш перспективних варіантів використання системних досліджень для вивчення еволюції сучасних економічних, політичних і міжнародно-правових процесів, пояснення характеру інтеграційних процесів глобального та регіонального масштабів.

Таким чином, аналіз низки зарубіжних інтеграційних теорій і концепцій, які склалися в другій половині ХХ ст. і розвивалися паралельно з західноєвропейськими інтеграційними угрупованнями, дає можливість зробити наступні висновки.

Дефініція терміну «європейська інтеграція» набуває статусу проблеми загальнотеоретичного рівня, з огляду на існування великої кількості напрямків дослідження інтеграційних процесів, теорій і концепцій, кожна з яких відрізняється тлумаченням даного явища.

Європейська інтеграція як явище розглядалася фундаторами інтеграційних концепцій у двох аспектах: політичному та економічному, інтерпретація яких започаткувала масштабну дискусію навколо інтеграційних процесів, де центральною була проблема визначення статусу держави. Найбільш палкі суперечки розгорнулися між прихильниками різних теорій об'єднання Європи та допустимих меж регіонального співробітництва. Кожна з теорій давала своє пояснення процесам регіональної інтеграції. Спільним стрижнем усіх концептуальних підходів до явища «інтеграція» стало пояснення предмету його вивчення – мирне і технологічно обґрунтоване об'єднання незалежних держав, які усвідомлюють свою взаємозалежність, у єдину систему.

На наш погляд, одне з прийнятних визначень поняття «інтеграція» дає «Велика енциклопедія Кирила та Мефодія» (2000 р.), трактуючи його як «об'єктивний процес зрощування національних господарств та проведення узгодженої міждержавної політики, що включає розвиток виробничої, науково-технічної кооперації, торговельно-економічних і валютно-

фінансових зв'язків, створення різних міждержавних об'єднань як політичного, так і суто економічного характеру, регіональних економічних угруповань – зон вільної торгівлі, митних союзів, спільних ринків, економічних і валютних союзів, а також повних союзів» [6].

Отже, при проведенні наукових досліджень з проблематики інтеграційних процесів слід толерантно поставитися до інтерпретації поняття «інтеграційне об'єднання», що не завжди визначається існуванням органів наднаціональної і національної влади та розподілом між ними певних повноважень. Врахування положень таких інтеграційних теорій, як федералізм, функціоналізм, міждержавний підхід, інституціоналізм та інших стане в допомозі досліднику при визначенні характеру угруповань, обґрунтуванні проблеми наднаціональності в ЄС, а також особливостей підходу політичних еліт і громадськості європейських країн до процесу будівництва Євродому.

Література

1. Білорус О. Г. Глобальні трансформації і стратегії розвитку. – К., 1998.
2. Бугров Р.В. Интеграция в теории международных отношений: обзор современных подходов. – М., 2005.
3. Вербицкий В. Исследование процессов интеграции в работах западных ученых-экономистов // Вопросы общественных наук. Республиканский межведомственный научный сборник. – Вып. 83. – К., 1990.
4. Гоці С. Урядування в об'єднаній Європі: Пер. з італ. – К., 2003.
5. Грицяк І. Право та інституції Європейського Союзу. – К., 2001.
6. Европейская интеграция // <http://www.km.ru>
7. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. – К., 2001.
8. Лук'яненко Д. Г. Міжнародна економічна інтеграція. – К., 1996.
9. Монне Ж. Реальность и политика. Мемуары: Пер. с фр. В. Божовича. – М., 2001.
10. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу: Пер. з англ. – К., 2005.
11. Неофункціоналізм // <http://ru.wikipedia.org/w/index.php?title>
12. Овчаренко Н.Е. Модели современных интеграционных процессов // <http://www.xserver.ru/user/msipr/>
13. Проблемы интеграционных процессов в Европе // <http://5ka.ru/98/22486/1.html>
14. Стрежнева М. Интеграция и вовлечение как инструменты глобального управления // <http://www.intertrends.ru/seventh/002.htm>
15. Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу: Пер. з англ. – К., 2001.
16. Функціоналізм // http://mirslouvrei.com/content_psy
17. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция. – М., 2003.
18. Armstrong K., Bulmer S. The Governance of the Single European Market. – Manchester, 1998.
19. Balassa B. The theory of economic integration / Ed. by R. D. Irwin. – Homewood, 1961.
20. European integration: Selected readings. – London, 1972.
21. Haas E. The uniting of Europe: political, social and economic forces 1950 – 1957. – Stanford, 1968.

22. Hartog E. European economic integration: Realistic conception. – London, 1953.
23. Hoffmann S. Europe's identity crisis revisited // Daedalus. – 1994. – Vol. 123. – № 2.
24. Hoffmann S. The European Community and 1992 // Foreign affairs. – 1989. – Vol. 68. – № 4.
25. Mitrany D. Working peace system. – Chicago, 1966.
26. Rippon G., Mayhew C., Harlech P. Europe: the case for going in. – London, 1971.

Вплив міграції на зміни в чисельності населення Харківщини наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст.

С. Ю. Іванов

Міграція населення – складний суспільний процес, що впливає на різні сторони соціально-економічного життя. Протягом всієї історії цивілізації міграції виступали невід'ємною частиною життя народів, способом існування людини у мінливій дійсності. Саме міграції призвели до сьогоднішньої різноманітності людей і створювали умови розміщення населення в глобальному і регіональному масштабах.

З давніх-давен міграційні процеси відбувались і в Україні. Різні причини змушували українців залишати свою рідну землю чи свій регіон і переїжджати на іншу територію. Головними причинами міграції було передусім тяжке соціально-економічне становище селянства і робітників, надлишок робочих рук, низька заробітна плата робітників тощо.

Серед різних форм міграції найбільш інтенсивно впливають на зміни чисельності населення міста чи краю внутрішньорегіональна та міжрегіональна міграції.

Питанням міграційних процесів в Україні присвячена значна кількість праць демографів, економгеографів, економістів, соціологів, істориків. Особливий інтерес представляють праці М. В. Курмана, І. В. Лебединського¹, В. І. Товкуна², С. М. Тимченка, М. В. Кириченка³, І. П. Суворової, Г. А. Євдокімової, Т. С. Клебанова, А. Д. Олейник⁴, Проте спеціальної праці, присвяченої міграційному руху на Харківщині, в досліджувані роки ще немає.

Мета даної статті – показати особливості міграційних процесів на Харківщині на рубежі ХХ та ХХІ ст., визначити вплив міграції на формування трудових ресурсів регіону, основні джерела поповнення населення краю.

В історії української еміграції можна виділити такі основні хвилі: перша – кінець ХІХ ст. і до Першої світової війни; друга – період між двома світовими війнами 1914-1945 рр., третя – період після

Другої світової війни до розпаду СРСР і четверта хвиля – від проголошення незалежності України до сьогodenня. Слід зауважити, що перші три хвилі мали як економічний, так і політичний характер, а сучасна еміграція має переважно економічні, сімейні обставини, навчання тощо.

Щодо міграції населення, то її розподіляють на зовнішню, пов'язану з переїздом за межі країни, та внутрішню – переміщення в межах однієї країни між адміністративними або економічними районами, населеними пунктами тощо.

Міграція населення буває постійна або безповоротна, тимчасова, сезонна, маятникова, навчальна. Всі переміщення відносно кожної території складаються з потоків вибуття (еміграції) і прибуття (імміграції).

Міграційний рух населення впливає на різні сфери соціально-економічного, політичного та демографічного розвитку будь-якого регіону. Крім того, він є одним з основних чинників, що формують чисельність населення. Так, якщо за 1985 рік до Харківської області прибуло 127,5 тис. населення, а вибуло 119,5 тис. осіб, то у 1991 р. дані становили відповідно 93,7 тис. і 82,8 тис., тобто спостерігається механічний приріст населення. Проте, починаючи з 1993 р. і включно по 1997 р. відбувається зменшення міграційних потоків. Зокрема, у 1993 р. до Харківської області прибуло лише 62,9 тис. чоловік, а вибуло – 66,4 тис., а у 1997 р. відповідно 50,3 тис. і 55,4 тис. осіб. Отже, відбулося значне зменшення рухливості населення. Це можна пояснити складним становищем у країні в перші роки розбудови незалежної держави, а також зменшенням народжуваності і збільшенням смертності в ці роки. Наприклад, у 1985 р. у Харківській області народилося на 1 тис. населення 13,9 чол., а у подальші роки відбувалося різке зменшення народження. У 1991 р. народилося 10,9 чол., 1992 р. – 9,8 чол., 1993 р. – 8,9 чол., а у 1997 р. лише 7,3 чол., водночас кількість померлих з кожним роком зростала. Так, у 1985 р. на 1 тис. населення їх було 12,7 чол., у 1991 р. – 13,7 чол., 1992 р. – 13,9 чол., 1993 р. – 15,1 чол., а у 1997 р. – 15,7 чол.⁵ Отже, природний приріст також зменшився на 8,4 чол.

Подібне становище спостерігалось і по м. Харкову.

Протягом 1991-1998 рр. відбувалося зменшення чисельності населення міста. Якщо на 1 січня 1991 р. воно становило 1622,8 тис. чол., то у 1995 р. – 1575,9 тис., а на 1.01.1998 р. – 1521,4 тис. чол.⁶. Щодо кількості народжених у місті, то у 1985 р. на 1 тис. чол. їх було 14,1, а у 1991 р. – 10,4 чол., в подальші роки народжуваність падала, зокрема, у 1993 р. вона становила 8,0 чол., 1995 р. – 6,7 чол., а у 1997 р. – 6,4 чол. Смертність за ці роки збільшувалася, зокрема, у 1990 р. вона становила по м. Харкову 10,5 чол. на 1 тис. населення, у 1993 р. – 12,6 чол., у 1995 р. – 14,0. Лише з 1996 р. відбувається поступове зменшення смертності: в 1996 р. – 13,0 чол., а у 1997 р. – 12,7 чол.⁷

Найвищий відсоток померлих від нещасних випадків, отруєнь, у т.ч. алкоголем, і травм припадає на 1995-1996 рр. Цікаво, що протягом 1990 - 1997 рр. зменшувалася кількість шлюбів. Якщо у 1990 р. їх було